

MECMÛA-İ MUALLİM'İN BASILAMAYAN YAZILARI VE “İRŞÂDÂT-I GAZÂLÎ”

Yrd.Doç.Dr.Yakup Şafak*

Yakın dönem edebiyat tarihimizin ünlü siması, “devrinde şair ve münekkit sıfatıyla derin takdir ve hayranlık uyandırmış, sözü dinlenmiş bir üstad ve muallim olarak kabul edilmiş olan”¹ Muallim Naci(1849-1893) dil, edebiyat, tarih v.s. alanlarda küçük büyük birçok eser yazmış ve devrindeki basın hayatında faal olarak rol almıştır.

Yazımızda ilk olarak bahsedeceğimiz 58 sayılık Mecmû-i Muallim, onun bu çalışmalarının değerli bir ürünü ve en önemli eserlerinden birisidir; İrşâdât-ı Gazâlî ise Muallim Naci'nin yine mevcut kaynaklarda adı geçmeyen küçük bir eseridir.

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nde bulunan; aslen tıp tarihi profesörü olup ömrünü mesleki çalışmalarının yanı sıra Mevlâna, Mevlevilik, Türk tarihi ve kültürü çalışmalarına adayan merhum Feridun Nafiz Uzluk ve ağabeyi Şahabettin Uzluk'tan intikal eden kitap ve dokümanlardan oluşan Uzluk Arşivi'ndeki Muallim Naci'ye ait bazı notlar, mevcut bilgilerimize yeni katkılar sağlayacak niteliktedir.

Bu notlar, yakın tarihimizin seçkin simalarından olup kendi arşivinin önemli bir kısmını, yakını olması dolayısıyla F.N.Uzluk'a vermiş olan Veled Çelebi (İzbudak,1868-1953)'ye ait kitap ve dokümanlar arasında bulunmaktadır. Bunlar, çok çeşitli ve karışık olduğu için görevli bulunduğum Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nde

* Selçuk Ün. Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Faruk K. Timurtaş, “Muallim Naci ve Lûgati”, Lugat-i Nâcî, İstanbul, 1978, s.10-11(Takdim yazısı).

uzun zamandır sürdürmekte olduğumuz tasnif çalışmaları sırasında tarafımdan tespit edilmiş ve Y60, Y61 numaraları verilerek kayıt altına alınmıştır.

İki ayrı tomar halinde bulunan, aşağıda metinleri ve orijinallerinden örnekler sunulacak olan bu notların bir bölümü (Y60) şu yazıları ihtiva etmektedir: Mecnûa-i Muallim'in eski matbu nüshalarının, basım hatası sebebiyle boş kalmış olan arka yüzlerine - ortadan ikiye bölünerek- yazılmış olan *Tezkere-i Nev'î*'nin yer aldığı 12.5X24.5 cm ebadında 7 yaprak; *Bedâiyü'l-efkâr*'dan yapılan tercüme ile *Tezyînü'l-lisân* adlı yazı dizisinin devamlarının bulunduğu 13.5X21 cm ebadında, ince, yeşil ve turuncu renkte 23 yaprak; üzerinde Cûdî Efendi'ye² ait ve muhtemelen bizzat kendisi tarafından yazılmış olan uzun bir manzûmenin yer aldığı 21X33 cm ebadında, ince nohudi renkte 1 yaprak. (Kâğıtların üst taraflarındaki rakamlar müteselsil olmakla birlikte birinci ve üçüncü yazı 1'den başlamamaktadır. Tezyînü'l-lisân'a ait kısımda başlık da yoktur.) Sonuncu yaprağın üzerinde Muallim Naci'ye ait olduğu anlaşılan "*Selânikde, nihrîr-i belâgat-pîrâ Cûdî Efendi Hazretlerinin bir neşîde-i ârifâneleri*" ve yazının dergiye alınacağına işaret eden "*Kaba*" notları bulunmaktadır. Aynı kâğıdın arka yüzünde ise Veled Çelebi'nin yazdığı "Muallim Naci'nin el yazısıyla müsveddeleri" ibaresi yer almaktadır.³ (Veled Çelebi, takdire şayan bir alışkanlıkla elinde bulunan değerli kişilere ait evrakın kimlere ait olduğunu genellikle kaydetmiştir.)

Gerek bu kâğıtlardaki, gerekse biraz sonra bahsedilecek olan İrşâdât-ı Gazâlî'deki yazılar, Muallim Naci'nin daha önce kendisiyle

² Cûdî Efendi için bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1930-1941, s.249-254.

³ Veled Çelebi'nin el yazısı için bkz. Veled Çelebi, *Hatıralarım*, İstanbul, 1946, s.2; Nevin Korucuoğlu, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara, 1994 (Kültür Bakanlığı yay.), s.137-153.

ilgili bir eserde yayınlanmış bulunan ve aşağıda örneği sunulacak olan el yazısıyla uyuşmaktadır.⁴

Bu yazıların Mecmûa-i Muallim'e ait olduğu ise gerek adı geçen yazı dizilerinin Mecmûa-i Muallim'in önceki sayılarından devamı olmasından⁵, gerekse Tezkere-i Nev'î başlıklı yazının giriş kısmındaki şu hatırlatma notundan açıkça anlaşılmaktadır:

“Nev'î'nin 55 numarolu nüshamızda münderic terceme-i hâli hâtimesinde “Bağdâd kâdîliği infisâlinde sadr-ı a'zam Sinân Paşa ile görüşdüğü esnâda kendisine ta'rîz yollu şâirde ilm olmaz demiş olan Paşa'ya yanından avdetinde yazmış olduğu tezkere, şâyân-ı mütâlaadır” dedikten sonra tezkerenin ileride mecmûamızın kabına dercini va'd etmiş idik. İşte ber vech-i âtî incâzda bulunuyoruz.”

Mecmûa-i Muallim'e ait bu yazıların üzerinde yer yer karalamalar vardır ve her yaprağın altına “Görölmüşdür – Nezâret-i Maârif, Encümen-i Teftîş ve Muâyene” yazılı mühür basılmıştır.

Yazıların muhtevasının yanısıra yukarıda nakledilen ibare ve bazı sayfaların altındaki “mâ-ba'di var” notları, bu evrakın, yayını 58. sayıyla kesilmiş olan Mecmûa-i Muallim'in 59. ve 60. sayılarına ait olduğunu kesin olarak göstermektedir. Tezyînü'l-lisân'a ait son sayfanın altında “mâ-ba'di var” ibaresinin yer almış olması da derginin devam edeceğini gösteren bir işaret olması bakımından, ayrıca dikkat çekicidir.

⁴ Muallim Naci'nin el yazısının bir örneği için bkz. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,VI, 403 (İstanbul, 1986, Dergâh yay.) Buradaki yazının nakledildiği eserin ilgili sayfası Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nde tesadüfen elimize geçti; ancak Ansiklopedi'de bu yazının alındığı yer belirtilmediği gibi biz de onun hangi esere ait olduğunu tespit fırsatı bulamadık. Daha net olması ve aydınlatıcı bilgi taşınması sebebiyle Merkez'de bulunan sayfayı yayınlamayı uygun gördük.)

⁵ Krş. Mecmûa-i Muallim, s.219-220, 225-226, 232.

Bu metinleri, -muhtevalarının değerlendirilmesini başka bir çalışmaya bırakarak- yeni harflerle sunuyoruz.(Şair Nev'î'nin şiir ve şairlikle ilgili görüşlerini ihtiva eden Tezkere önemine binâen, mümkün mertebe döneminin fonetik husûsiyetlerine uyularak transkripsiyon harfleriyle verilmiştir. Cûdî Efendiye ait manzûme ise yazıdaki bazı güçlükler nedeniyle şimdilik nakledilmemiştir. Sayfalar birbirinden / işaretiyle ayırılmıştır.)

TEZKERE-İ NEV'Î

Nev'î'nin 55 numarolu nüshamızda münderic terceme-i hâli hâtimesinde "Bağdâd kâdîlığı infisâlinde sadr-ı a'zam Sinân Paşa ile görüşdüğü esnâda kendisine ta'rîz yollu *şâirde ilm olmaz* demiş olan Paşa'ya yanından avdetinde yazmış olduğu tezkere, şâyân-ı mütâlaadır." dedikten sonra tezkerenin ileride mecmûamızın kabına dercini va'd etmiş idik. İşte ber vech-i âfî incâzda bulunuyoruz:

Sûret-i Tezkere

Serverâ devletüñ mezîd olsun
Kevkeb-i tîlî'üñ sa'îd olsun

Her ümîdüñ Hudâ müyesser idüp
Düşmenüñ zâr u nâ-ümîd olsun

Hağ sübhânehû ve te'âlâ nihâl-i vücûduñ libâs-ı hulğ u 'atâ ile mülebbes ü mükerrrem ve cemâl-i behcet-şi'âruñ hilye-i beşâset ü behâ ile muhallâ ve muhterem kılsun ki zu'afâ'-i 'ulemâ dest-i recâların / dâmen-i ihsânuña dirâz ve a'nâğ-ı ümîdlerin şavb-ı cenâb-ı âsmân-nişânuña firâz kılmışlardır. Ol zümreden bu hağîr-i pür-tağşîr -ki iktisâb-ı faẓl u edebde nev-bahâr-ı 'ömrüm ser-ğadd-i hamsînden

mütecâviz ve şebâb-ı şecere-i vücûdum ezhâr-ı ma'ârif-simâr-ile واشتعل الرأس شيبا mertebesine fâ'iz olmuştur- çemenzâr-ı devletüne iştîmâm-ı bûy-ı gül-i ihsân için gelmiş iken sinân-ı hâr-zebân ile mecrûh idüp nihâl-i âmâlümüz pejmürde kılmak ابرد من اربعين degül midür? Huşûşâ yevm-i 'îd olup yevm-i terk-i cezâ ve va'îd, bel-ki rûz-i tatyîb-i kûlûb-i şakî ve sa'îd ola ve huşûşâ كان كافرا اكرموا الضيف ولو كان كافرًا mañtûkınca dayf-ı hâne-i dîvân ve muntazır-ı ihsân olavuz. “Şâ'ir ehl-i 'ilm olmaz” muqaddimesi ğâlibâ se'âdetl(ü) Paşanuñ sem'-i şerîfine 'ulemâ tâ'ifesinüñ 'ammîlerinden bel-ki ümmîlerinden hükmince vâsıl olmuş gibi. Yoħsa hâşâ ki havâşş-ı 'ulemâ, / huşûşâ büleĝa ve fuşahâ bu maqûle kelâm-ı laĝv-i bî-ma'nâ söyleyeler ki şî'r ile 'adem-i 'ilmüñ miyânında mülâzemet yoĝ-iken ve şî'r bi-hasebi'l-luĝa 'ilm iken zıddına -ki 'adem-i 'ilmdür- nice 'illet olur? Vâhîdühümâ âharı nice müstelzim olur? Bu ma'nâ ehl-i 'ilm olanlara ma'lûmdur. Cenâbuñuza daħi ma'lûm olsun 'ki ifâde-i 'ilmde 'ulemânuñ güstâhlıĝı şer'an ma'zûrdur. Silk-i cevâhir-tanzîm-i Qur'ân-ı 'azîmde الا الذين آمنوا istisnâsıyla müsteşnâ olan şu'arâ'-i mü'minîn rıdvânu'llâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in haqqında ve anlara mülhaq olan fırka-i ehl-i haq şânında kelâm-ı nâ-sezâ söylenmez.

قال رسول الله صلى الله تعالى عليه و سلم:

ان روح القدس لا يزال يؤيدك ما نافخت عن الله و رسوله

Ĥadîs-i mezbûr, aşhâbdan Ĥassân bin Şâbit'ün Resûl-i ekrem şalla'llâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem vaşfında vâkı' olan eş'ârını / terĝîb içündür. Pes şahâbe ve tâbî'in rıdvânu'llâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in ve 'ulemâ'-i müteqaddimîn ve fuzalâ'-i müte'ahhîrîn süyûf-ı elsinelerin ان من الشعر لحكمة ile muraşsa' ve kelâm-ı cevâhir-intizâmları

ان من البيان لسحرا şanâyi'i ile muşanna' idegelmişlerdür. Lâkin şi'r zamânede lisân-ı ahissâyâ düşmegin eşrâf-ı 'ulemâ dâmen-i 'işmetlerin ğubâr-ı şi'rden müberrâ tutarlar.

Şi'r der nefsi-h'îştin bed nîst
Nâle-i men zi hisset-i şürekâst

İmâm-ı Şaġânî rahimehu'llâh, Meşâriķ'da Şüreyd bin Süveyd-i Şaġafî'den rivâyet ider (rağıya'llâhu te'âlâ 'anh): Bir gün ol hurşîd-i semâ'-ı feşâhat ü beyân ve tûtî-i şekeristân-ı *er-Raġmânü 'allemel-Kur'ân*, Resûl-i Ĥazret-i Sübhân, maġâm-ı beşeriyete tenezzül idüp tatyîb-i ħulûb-i aşġâb için Şüreyd'e ħiġâben buyururlar ki:

(Mâ-ba'd ü hitâmı gelecek nüshada)

TEZKERE-İ NEV'Î Mâ-ba'd

”هل معك من شعر امية بن ابي الصلت شع؟ فقال فانشدته بيتا، فقال هيه؛

ثم انشدته بيتا، فقال هيه؛ حتى انشدت مائة بيت“ الحديث

هيه lafzı kesr-i hâ'eyn ile kelime-i istizâdedür, ya'nî ziyâde taleb itmek içündür. Pes Ümeyye efşah-ı fuşahâ-yı 'Arab olmaġın Ĥazret-i Peyġam-ber anuñ şi'ri istimâ'in taleb idüp her beyt oġundıkça şeker gibi mükerrer olmasın emr itdi. Ĥattâ Şüreyd'e yüz beyt oġudup her beytün ħâfiyesinde behcet ve redîfnde sürûr izhâr kıldı. Pes inşâf olınsun, eger muġlakâ şi'r hevâ olaydı ol ħaġîb-i minber-i ve mâ yentıķu 'ani'l-hevâ, enîs-i meclis-i ħâbe ħavseyin-i ev

ednâ, bülbül-i nağme-serây-i *inne hüve'l-evhâ yûhâ* istimâ'-ı nevâ-yı şi'rden böyle ihtizâz ve inbisât mı inşâ iderdi? Hattâ rivâyet olunur ki bir def'a istimâ'-ı şi'rden serv-i kâmetleri hareket ü semâ' idüp ridâ'-i mübâreklerini sâye-şifat hâke şaldılar. Üftâdeler ol ridâyı taqsım idüp aldılar. Her hisşenüñ nice rûzgâr bereketi mevrûs oldı kaldı./

قال صاحب الكشاف والقول/فيه ان الشعر باب من الكلام، فحسنه كحسن الكلام
و قبيحه كقبيح الكلام.

Muṭlaḳ şi'rüñ nehyinde naşş yoḳdur, meger şu'arâ'-i ma'hûdenüñ şi'rleri ola ve şi'r mübâh oldıḡında şübhe yoḳdur, mâdâm ki ḳalbi zikrullâhdan ve mülâhaza-i aḥkâm-ı şer'iyeden meşḡul ḳılmaya. Muḥaşşal-ı kelâm şi'rüñ kemmiyyet-i medḡ u zemmi ve tiryâḳ u semmi beyânında kemmiyyet-i ḳaleme meydân-ı saḡıfe teng ve tûṭî-i nâtıḳa ḳafes-i tende lâl ü dengdür; zîrâ fevâ'id-i celîlesi çoḳdur. Şi'r hıızâne-i mekârim ve zînet-i melâḡim ü velâyimdür. Ekşeri ilhâm-ı rabbânî ve telkîn-i sübhânîdür, mâdâm ki fuḡşıyyâtı müşt Emil olmaya. Eḡâdis-i nebeviyyede bu daḡi vârid olmuşdur ki علموا اولادكم الشعر فانه يفتق الذهن و يورث الشجاعة ya'nî evlâduñuza şi'r öḡredüñ ki zihni ḡuşâde ider ve şecâ'at ifâde ḳılır. Ve bi'l-cümle şi'r mecâmi'-i ḡikem ü 'irfân ve şevâhid-i müşkilât-ı Ḳur'ân'dur.

اذا التنزيل اشكل من .حرف فشاهد ذلك الشعر المقول

Naẓm için *kaydü'l-evâbid* dimişlerdür; zîrâ naẓm müteḡayyir olmaz, neşr olur ve tîbâ'-ı merdüm neşrden nazma artuḳ mâ'ıldür,

meger ki selîm olmaya. Görülmez mi ki Fârisîde Meşnevî-i Mevlânâ ve Türkîde Muhammediyye ve Dîvân-ı ‘Âşık Paşa ve sâ‘ir eş‘âr-ı ekâbir-i ‘ulemâ nüfûs-i havâşş u ‘avâmda terğîb ü terhîbe müte‘allık aḥkâmında te’sîr-i belîğ itmişdür? Şi‘r-i daḳîḳüñ meḥâsin-i fevka'l-ḥadd ü sivâr-ı vaşfi dâ‘ire-i taḥrîr ü ta‘rîfden evsa‘ u eb‘addur, meger ki nazâr-ı şi‘r şa‘rdan mütefâvit olmaya; zîrâ nazm-ı mütenâsibü'l-elfâz neşr gibi degüldür. Münâsib ğayr-ı münâsibden evlâdur. Huşûşâ tenâsüb-i şavt daḥi munzam ola. Hoş-elḥânlardan şudûr idicek mü‘essir-i şudûr oldığın ḥayvânlar daḥi idrâk ider. Bu cümleden ğaraz-ı ‘ilmî budur ki şi‘rûñ kâ‘ili maḥzâ şi‘r söylemek ile ‘aḳlen ve şer‘an melâmet alınmağa müstaḥaḳ olmaz; bel-ki hüneri ḥasebiyle tevḳîr ü ri‘âyet olunmaḳ gerek ve's-selâm. (İntehâ)

BEDÂYIU'L-EFKÂR FÎ SANÂYII'L-EŞ‘ÂR

Müellifi: Hüseyin-i Kâşifi

Mâ-ba‘d

GAZEL: Lugatde “nisvân ile âşıkâne musâhabet ve mulâtafe ediş” dir. *Mugâzele‘den* ismdir. İstilâhda mahbûbenin na‘t-i cemâlini, muhibbin sûret-i hâlini, tavsîf-i zülf ü hâli, ta‘rîf-i hicr ü visâli ve aşka müteallık sâir ahvâli müştemil olan şi‘rden ibâretdir. Selâset-i elfâz, uzûbet-i ma‘nâ bunun levâzımındandır. Gazelin matlai musarra‘ olmak şartdır. İstikrâ-i kelâm-ı fusahâ ile ma‘lûm olduğu üzere adedi ebyât-ı gazelin ekalli beş, / ekseri on beş olur. Beyne'l-mikdâreyn olması ensebdir.

KIT‘A: Lugatde “pârça”dır. İstilâhda tasri-i matla‘dan mücerred bir mikdâr şi‘rden ibâretdir.

Kasîdede mûnderic makâsıd-ı müteaddide ve me'âni-i kesîreden bir cüz olabileceği için kıt'a itlâk olunur. 'Aded-i ebyât-ı kıt'anın ekseri aded-i ebyât-ı kasîdenin ekalli olan otuz birdir; ekalli ise ikidir.

RUBÂÎ: Bahr-i hezec muhteriatındandır. Buna rubâî denilmesi eş'âr-ı Arabda bahr-i hezecin murabbau'l-eczâ olmasından ileri gelmiştir. Bu veznde olan her beyt, iki beyt-i murabba' mesâbesinde bulunur. Mecmûu ise / -zu'm-i Arab üzere- hezec-i murabbau'l- eczâdan dört beyt olmuş olur.

Ammâ Fârisiyân ana dü-beyt veyâ terâne derler. Terâne itlâkının vechi -ba'z-ı kütüb-i şî'riyyede mestûr olduğu üzere- vâzı bir tâze cevân olmasındır.[1]

Mülâhaza-i Mütercim

Rivâyete göre üstâd-ı meşhûr Rûdekî, bir gün Gaznîn şehrinde gezerken cevz oynamakla meşgûl birkaç çocuğa tesâdüf eder; turur oyunu seyr etmeğe başlar. / Çocuklardan birisi elindeki cevzleri çukura atar. Biri evvel emrde çukurun tışına düşdüğü hâlde sonradan yuvarlanarak gider, içine düşer. Bu muvaffakiyyetden mahzûz olan çocuk izhâr-ı neşât ile der ki "*galtân galtân hemi reved tâ bün-i gev*".[2] Rûdekî dikkat eder, o zamâna kadar işitmemiş olduğu bu âheng ziyâde hoşuna gider. Andan sonra buna -vâzı bir güzel çocuk olduğu için- terâne nâmını verir.

Müellif bu fıkrayı îmâ ediyor. İhtimâl ki terâne ibtidâ böyle bir çocuk lisânından işidilmiştir. Fakat bunu işidenin Rûdekî olduğunu isbât müşkildir; çün-ki burası, Rûdekî'den evvel terâne mevcûd olmadığının tahakkukuna mütevakkıfdir.

وزن دوبیتی را رباعی و ترانه نیز گویند. Mevlânâ Câmi Arûz'unda,
از وزن اخرب و اخرم بحر هزج بیرون آورده اند و آن
بسیار خوش و نظمی بھایت دلکشست.

dedikten sonra,

buyuruyor. Rubâînin iki و از غایت لطافت آن بر دو بیت اختصار نموده اند.
beyte hasrını "gâyet-i letâfet" ile / ta'lîl, muhtâc-ı te'vîl görünür.
"Mâdâm ki pek latîf imiş, niçün o kadar kısa kesilmiş?" i'tirâzı vârid
olmuyor mu?

Vezn-i rubâî yigirmi dört nev'dir. *Medrese Hatıraları* bu
bâbda bir bend-i mahsûsu hâvî olduğu için burada izâhât i'tâsına
lüzûm görmedik.

(İntehâ)

Terâne iki beytden ibâret olacağından anı söyleyen şâ'ir ba'z-
ı sanâyii müstemil olması-çün cehd-i cezîl etmelidir.

Şuarâdan ba'zıları bu vezn üzere mukattaât / söylemişlerdir.
Rubâide beyt-i evvelin musarra' olması zarûrîdir. Üçüncü mısra' dahi
mukaffâ olursa *rubâiyy-i musarra'*, olmazsa *hasî nâmıyla* yâd olunur.

(Mâ-ba'di var)

[1] Terâne lugaten tâze cevân demektir. Ma'rûf olduğu üzere
nağme ma'nâsına gelir.

[2] Feth-i kâf ile *gev* çukur demektir. Mısra' "yuvarlana
yuvarlana çukurun dibine kadar gidiyor" mefhûmundadır.

BEDÂYIU'L-EFKÂR FÎ SANÂYII'L-EŞ'ÂR

Müellifi: Hüseyin-i Kâşifî

Mâ-ba'd

FERD: Musarra' olmayan yalnız bir beytten ibâretdir. Bu nâmı alacak beyt, şâyân-ı istimâ' ve makbûl-i tabâyi' olmak için elbette bir mesel veyâ bir ma'nâ-yı hâs ile müzeyyen bulunmak lâzım gelir.[1]

MESNEVÎ: Lugatde "ikişer ikişer" ma'nâsına olan *mesnâ'* ya mensûb demektir. Istılâhda her mısraı müstelzim-i kâfiye olan, ya'nî her beytinde iki / kâfiye bulunmak lâzım gelen şi'rden ibâretdir. Buna *müzdevic* dahi denilir. Şi'rin bu nev'i ahbâr ve hikâyât gibi şeylerde isti'mâl olunur; çün-ki vakâyi' ve mutavvelâtın bir kâfiye üzere nazmı müteazzirdir. Şâh-nâme-i Firdevsî, Bûstân-ı Sa'dî ve emsâli mesnevî kabîlindedir.

MÜSEMMAAT: Cüz'-i ahîr muhtelifül-kâfiye olmak üzere ebyâtı müttefiku'l-kâvâfi birkaç cüz üzerine binâ edilen şi'rden ibâretdir.

Tesmît, lugatde inciye ipliğe dizmekdir. Şi'rin bu nev'ine anın için müsemmat derler ki her birkaç beyti bir kâfiye silkine dizilir. /

Müsemmatın envâı vardır. Murabbaı olduğu gibi muhammesi, müseddesi, müsemmeni, muaşşeri ve daha başka dürlüsü dahi olabilir. Mazhar-ı kabûl ve revâc olan iki dürlüsüdür. Birincisi eczâsından her biri bahr-i asıldan olup mısra-ı tâm olmayandır. Murabba'dan misâl:

محمل بدار ای ساریان تندی مکن با کاربان

کز عشق آن سرو روان گویی روانم می رود

در رفتن روح از بدن گویند هر نوعی سخن
من خود بچشم خویشتم دیدم که جانم می رود

Efâzıl-ı Acem nezdinde murabba‘lar müsemmat değil, müsecca‘ aksâmından ma‘dûddur. Müsemmeden misâl:

ایا ساقی المدام	سمن بوی لاله فام
مرا باده ده مدام	که تا من درین مقام
زنم يك نفس بکام	که کس را ز خاص و عام
درین منزل ای غلام	امید قرار نیست

Bu nev‘e *müsemmat-ı mücezzâ* derler; çün-ki eczâ-yı ebyâtından her biri o bahrden bir cüzdür.

İkincisi, eczâsından her biri mısırâ‘-ı tâm olanıdır. Buna *müsemmat-ı tâm* denilir. Misâllerine / devâvîn-i bülegâda tesâdüf olunur.[2]

TERCÎÂT: Tercî‘ lugatde “âvâzı boğazda terdîd etmek”dir. İstılâhda ebyâtı bi‘t-tab‘ müttefikü'l-vezn olan bir kasîdenin kâfiyeleri muhtelif birkaç kısma ayrılmışından ibâretdir. Her kısmın bir beytden ibâret bir fâsılası bulunur. Buna anın için tercî‘ derler ki aralıkda kelâm kısımdan kısma müntakil olur. Aksâmıdan her birine *tercî‘hâne*, fâsılaya ise *vâsıta* ve *tercî‘-bend* / ta‘bîr olunur.

Envâ-ı tercîât üçdür: Birincisi bi‘l-cümle hânelerinde bend, bir beyt olanıdır. Bu beyt her hâne nihâyetinde tekrâr olunur. Hânelerin

son beytleri beyt-i mükerrere mevkûf olmak bu kısmın şerâitindedir.

Misâl: آن رفت که رفتی بمسجد اینک چو قلندران شب و روز

در میکده می کشم سبویی

باشد که بیابم از تو بویی (شیخ عراقی)

İkincisi, her hânede tercî'-bend beyti başkaca bir beyt / olandır. Bunda bendlerin kâfiyeleri muhtelif olur. Hazret-i Mevlânâ'nın (kuddise sirruhû) böyle manzûmâtı çokdur. Müteahhirîn bu nev'e *terkib-i bend* derler.

Üçüncüsü, yine her hânede tercî'-bend beyti başkaca bir beyt olandır. Fakat bunda bendlerin kâfiyeleri müttefik olur, bir sûretde ki bunlar cem' edilince yine o tercî'den ayrıca bir hâne teşkil eder.

Hakîm Hâkânî'nin Şîrvânşâh Celâlü'd-dîn Ebu'l-Muzaffer medhindeki tercîi bu bâbda bir misâl olur. Matlaı şudur:

خنده سر بمهر زد دم صبح الصبوح ای حریم محرم صبح

Bunun bendinde der ki:

بوالمظفر خدایگان ملوک ملک وظفر ستان ملوک

Diğer bendlerinden ikisi de şunlardır:

سر سامانیان و تاج کیان ملک ابن الملک میان ملوک

افسر خسروان جلال الدین ظل حق آفتاب جان ملوک

Tercîin nihâyetine kadar bu minvâl üzere gider. Bu bendler bir yere getirilse yine bu tercî'den bir hâne-i dîger zuhûra gelir. /

Hânelerin aded-i ebyâtı beşden aşağı olmamalıdır. Hâneyi üç veyâ iki beytden ibâret olarak îrâd etmek muhterîât-ı zemânedendir.

MUVASSAT: Bir nev' tercî'dir. Tevsît lugatde "bir şey'i ortadan ikiye bölmek"dir. Muvassat bu yolda bulunur. Istilâhda vâsıtası bir mısırâ' olan tercî'den ibâretdir. Sebeb-i tesmiye, vâsıtasının nîm-beyt olmasıdır.

Buna muvassat diyorlar, fakat müsemmat envândan add olunması evlâ görünür.

(Envâ-ı şî'r mebhasinin hitâmı)

[1] *Yürü deryâ-dil olup eyle tahammül yoksa
Rûzgârın önüne düşmeyen âdem yorulur.*

beyt-i meşhûru gibi.

[2] Mütercim-i Kâmûs el-Müsemmat mâddesinde "şol şî're denir ki her bendi birkaç ebyâtdan mürekkeb olup mecmûunu ebyât-ı mezkûrenin kâfiyesine muhâlif bir kâfiye cem' eyleye; muhammes ve murabba' ve müselles olur" dedikten sonra şu mülâhazayı ilâve ediyor: "Fârisî ve Türkî şuarâsı bu makûleye muhammes ve müseddés ve muaşşer itlâk edip tevâfuk-ı sec' beyt-i vâhidde vâki' olursa ana müsemmat itlâk ederler."

(Tezyînü'l-lisân)⁶

EBÛ 'URVE : Arabdan bir merd-i şedîdü's-savtın künyesidir. Na'ra ile arslan öldürürdü. Bir arslanın üzerine yürüyerek şiddetle sayha-zen oldukda hayvânın ödü patlayıp helâk olurdu.

*

⁶ Bu kısım Mecmûa-i Muallim'in 203-204, 207-208 ve 232. sayfalarında yayınlanmış olan Tezyînü'l-lisân'ın devamıdır. Başlık tarafımızdan konulmuştur.

MİSBÂHU'S-SÜRÛR: *Çerâg-ı şâdî* demektir. Kavl-i rindâna göre neş'esi pek parlak olduğundan şarâba itlâk olunur.

MİFTÂHU'Ş-ŞURÛR: *Şerlerin anahtarı* demektir. Kavl-i zâhidâna göre her dürlü / fenâlığın menşei olduğundan şarâba bu unvân verilir.

Ehl-i insâf ikisini de tasdîk eder.

ESÎRÛ'L-HİND: *Hind esîri* demektir. Ekâzîb-i garîbe nakl etmek merâkı olan şahsa denilir.

Vaktiyle Arabın biri “ben kefere-i Hind elinde müddet-i medîde esîr kaldım” diye meydâna çıkıp gûyâ orada görmüş olduğu bir çok garâibi nakl ile halkı i'câb etmeğe başlamış idi. Bir de tahkîk etdiler ki Hindi / rü'yâsında bile görmemiş! Artık sözünü kimse dinlemez oldu. Andan sonra böyle garâib-furûşlara *Esîrû'l-Hind* demeğe başladılar.

LEYLETÛ'S-SEVÂ: *Sevâ* müstevî ma'nâsına geldiği gibi istivâ, ya'nî hemvâr olmak ma'nâsına da geldiğinden terkîb *şeb-i hemvârî* diye tefsîr olunabilir. Ayın on dördüncü, yâhud on üçüncü gecesine itlâk olunur, çün-ki kurs-i kamer o gecelerde müstevî görünür.

HEYYÛ'BNÛ BEYY: Zât ve nesebi mechûl olan şahsa itlâk olunur. Bir rivâyete göre *Heyy* Hazret-i Âdem evlâdındandır. / Sâir birâderleri etrâf-ı arza müteferrik oldukları sırada o dahi bir tarafa gidip nâ-pedîd olmuştur. Bu münâsebetle zurefâ-yı Arab *Heyy*'e mübâlagaten bir de *Beyy*'i ilâve ederek mutlakâ ne olduğu belli olmayan kimseye *Heyyü'bnü Beyy* derler. Buna bedel *Heyyânü'bnü Beyyân* dahi denilir.

ULÜ'L-'AZM: *Azm sâhibleri* demektir. Meb'ûs oldukları akvâmın ezâsına hakîmâne tahammül ile icrâ-yı ahkâm-ı ilâhiyyeye sa'y-i belîğ eden eâzım-ı enbiyâ-yı zî-şâna itlâk olunur. اولو العزم من الرسل و اصبر كما صبر اولو العزم من الرسل /

Zemahşerî gibi ba'z-ı a'lâm-ı ulemâya göre ulü'l-azm itlâk olunan peygam-berler, ma'dûd değildir.

Ba'zıları dahi Cenâb-ı İbn-i Abbâs'dan mervî olduğu üzere "ulü'l-'azm Nûh, İbrâhîm, Mûsâ, İsâ, Muhammed aleyhimü's-selâm hazarâtıdır" demişlerdir. Bu kavli şâir şu vech ile nazm etmiştir:

اولو العزم نوح و الخليل المودد و موسى و عيسى والحبيب محمد

KARYETÜ'L-ENSÂR: *Ensâr kâyu* demektir. Medîne-i Münevver'e itlâk olunur. Sekene-i Medîne'den *Evs / ve Hazrec* kabîlelerini teşkîl eden ashâb-ı îmân taraf-ı sâmi-i nebevîye nusretde buldukları için, fi'l-asl *nâsır*'ın cem'i olan *ensâr* o zümre-i celîleye ism-i hâs olmuştur. Eser-i peygam-berîye iktifâen Mekke-i Mükerreme'den hicret eden zevât-ı kirâm *muhâcirîn* unvânıyla yâd olunur.

Evs ve Hazrec kabîleleri hasm-ı cânî iken bereket-i İslâm ile kardaş oluvermişlerdir.

EBU'L-MESVÂ: *Rabbü'l-menzil* ya'nî *konak sâhibi* demektir. Fârisîde *mîzbân* denilir. İkrâmen ev sâhibi add olunmak sûretiyle mihmâna da *ebu'l-mesvâ* itlâk olunur. Ta'bîr-i Kur'ânî üzere *mesve'l-mütekebbirîn/* cehennemdir.

SADÏKU'L-'AYN: *Göz dostu* demektir. İnsânı gördükçe izhâr-ı sadâkat ve muhabbet edip görmediği vaktlerde hâtırına bile getirmeyen bî-vefâyâ itlâk olunur.

ERZELÛ'L-'UMÛR: *Esveü'l-'ömr, ya'nî 'ömrün en fenâsı* demektir. Herm ü atehin ictimâi hâlinde devâm eden hayât-ı bî-halâvetden ibâretidir. Kur'ân-ı Kerîm'de vârid olmuştur.

(Mâ-ba'di var)

Yazımızın başında zikrettiğimiz tomarın ikinci bölümü(Y61) ise 18.5X21 ebadında 29 adet ince, koyu mavi kâğıtlardan oluşmaktadır. Kâğıtlardan birisinin (30. sayfanın) arkasında kitap kapağı şeklinde tasarlanmış "İRŞÂDÂT-I GAZÂLÎ, muharriri Muallim Nâcî, Varaka 30, Maârif Nezâret-i Celîlesine bâ istid'â takdim kılınmıştır" ibareleri vardır.

Sayfalarının yukarısında 2'den 30'a kadar rakamlar olan, fakat ilk yaprağı bulunmayan risalede de yer yer karalamalar bulunmaktadır. 7. sayfanın altında bulunan "mâ-ba'di var" ve "Muallim Nâcî" ibarelerinin de üzerleri karalanmıştır. Gerek bundan, gerekse diğer bazı karalamalardan, bu çalışmanın önce tefrikasının tasarlandığı, fakat sonradan kitapçık şekline dönüştürülerek izin için zamanın ilgili makamlarına sunulmak üzere hazırlandığı anlaşılmaktadır. Eserin söz konusu makamlarca işlem gördüğüne dair herhangi bir mühür, not v.s. bulunmamaktadır. Birinci sayfanın nerede kaybolmuş olabileceğine dair bir fikir yürütmek de güçtür.

Muallim Naci hakkında detaylı ve çok değerli akademik bir çalışmayı gerçekleştirerek onun, kültür ve edebiyat dünyamızda hak ettiği yeri almasına katkıda bulunan Prof.Dr.Celal Tarakçı, Muallim Naci'nin bütün eserlerini tespit etmiş ve eserlerinden 4 tanesinin -ki

bunlar Âheng-i Millî, Müsâmahât-ı Râgıb, Ferâid-i Târîhiyye ve Tercemeden Tercemeye'dir- basılacağı haber verildiği halde basılamamış olduğunu belirtmiştir.⁷

Bütün bu eserler arasında bulunmayan İrşâdât-ı Gazâlî'nin mevcut ikinci sayfasında yer alan ve sonraki sayfalarda devamı görülmeyen Farsça ibareden, bu çalışmanın bir tercüme olması gerektiği kanaatine vararak bunun, Gazâlî'nin Farsça ünlü eseri Kîmyâ-yı Saâdet'in baş tarafının tercümesi olduğunu tespit ettik.⁸

Bu tercümeyle ait parçaların, kısmen de olsa Muallim Naci'nin başka eserlerinin içinde veya gazete ve dergilerde yayınlanıp yayınlanmadığı hususu da ancak onun metninin neşredilmesiyle tam olarak vuzûha kavuşacaktır. Söz konusu metni, bu yönüyle de yeni harflerle araştırmacıların hizmetine sunmayı faydalı buluyoruz:

Maârif Nezâret-i Celflesine
Bâ istid'â takdîm kılınmıştır.

Varaka 30

⁷ Celâl Tarâncı, Muallim Naci Efendi Hayatı ve Eserlerinin Tedkîki, Samsun, 1994, s.605-610; aynı müellif, Muallim Nâcî, Ankara, 1994, s.39-43. (Kültür Bakanlığı yay.) (Konuyla ilgili olarak bizzat görüşlerine başvurduğumuz hocamız, bu yazının muhtevasını ilgiyle ve sevinçle karşıladı. M.Naci'nin söz konusu risalesi ve Mecmua-i Muallim'in basılamayan yazıları hakkında kendisinde herhangi bir bilgi bulunmadığını ifade etti.)

⁸ Krş. Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, Kitâb-ı Kîmyâ-yı Saâdet, 2.bs., Tahran, 1333 h.ş.,s.9-16.

İRŞÂDÂT-I GAZÂLÎ

Muharriri
Muallim Nâcî

و ” نشانهای خود در عالم و در نفوس ایشان بایشان نمایم تا حقیقت
حق ایشان را پیدا شود“ [s.2]⁹

Ya'nî “âyâtımızı âfâk u enfüsde anlara gösteririz tâ ki

سنریهم... hakikat-i Hak nazarlarında zâhir ola” mefhûmunda bulunan
âyet-i celîlesi bu dakîkaya işâretidir. Ey insân, sana senden karîb hiç bir
şey yokdur. Kendini tanımayınca başkasını nasıl tanıyabilirsin?
İhtimâl ki “ben kendimi bilirim” iddiâsında bulunursan yanılırsın.
Bilmenin o dürlüsü miftâh-ı ma'rifetu'llâh olamaz. Hayvân da kendini
[s.3] senin kadar bilir. Baş, yüz, el, ayak, et, deri gibi zâhiriyyâtını
tanıyorsun. Bâtiniyyâtından olarak bildiğin şeyler ise acıkınca yemek
yemek, gazabnâk olunca birisinin aleyhinde bulunmak, şehvet galebe
edince muktezâsını icrâ etmek gibi keyfiyyâtdan ibârettir. Bu
husûslarda hayvânât dahi seninle hem-hâldir. Sen kendi hakikatini
bilmeğe çalışmalısın. Nesin? Nereden gelmişsin? Nereye gideceksin?

⁹ (İrşâdât-ı Gazâlî'nin eksik olan birinci sayfasının Farsça metni, Kîmyâ-yı
Saâdet'te şu şekildedir:

*DER ŞİNÂHTEN-İ NEFS-İ H'ÎŞ: Bi-dân ki kilid-i ma'rifet-i Hudây'azze ve celle
ma'rifet-i nefsi h'îş est ve berây-i in gofteend: Men'arafe nefsehû fe-ğad'arafe
rabbehû ve nîz berây-i inest ki goft İzed te'âlâ: Se-nürîhim... goft:*

Manası: [KENDİ NEFSİNİ TANIMAYA DAİR] Bil ki azîz ve celîl olan Allah'ı
bilmenin anahtarı kendi nefsini bilmektir. Onun için “kim nefsini bilirse Rabbini
de bilir” demişlerdir. Yine bunun içindir ki yüce Allah ...سنریهم buyurmuştur.
Bkz.Mezkûr eser, s.9)

Bu âleme ne için geldin? Ne iş için yaratılmışsın? Saâdetin nedir, nedendir? Şekâvetin nedir, nedendir? Bâtınında birtakım sıfât müctemi' olmuş. Bunlardan [s.4] ba'zıları sıfât-ı hayvânât, ba'zıları sıfât-ı şeyâtîn, ba'zıları da sıfât-ı melâikedir. Sen bunların hangisiyle muttasıfsın? Hangi sıfattır ki senin hakikat-i gevherin oluyor da sıfât-ı sâire ana nisbetle sende ecnebî ve âriyet olarak bulunuyor? Buralarını bilmedikçe kendi saâdetini aramanın yolunu bulamazsın, çün-ki hayvânât ve şeyâtîn ve melâikeden her birinin bir başka gıdâ ve saâdeti vardır. Hayvânâtın gıdâ ve saâdeti yiyip içmek, uyumak, gülüşmek, urmak, öldürmek gibi şeylerdir. Şeyâtînin gıdâ ve saâdeti [s.5] dahi mekr etmek, şerr ü fitne peydâ eylemek gibi hususâtıdır. Sen hayvânâttan mısın, yoksa şeyâtînden mi? Her hangi sınıftan isen o sınıfa mahsûs olan gıdâ ve saâdetin istihsâline çalış! Melâikenin gıdâ ve saâdeti ise müşâhede-i cemâlu'llâhîdir. Hırs ve gazab gibi behâim ve sibâ' sıfâtından olan şeyler anlarda bulunmaz. Sen eğer firişte-gevher isen kendini tanımağa, anın müşâhede-i cemâline yol bulmağa sa'y et. Sen de bu sıfât-ı [s.6] hayvâniyyenin, ne için yaratılmış olduğunu bilmelisin. Bunlar seni bi't-teshîr esîr ederek gece gündüz kendi hizmetlerinde kullansınlar diye mi halk olunmuşdur, yoksa "bu insan şunları bi't-teshîr esîr etsin de der-pîş etmiş olduğu sefer-i pür-hatarda istihdâm eylesin. Birini *şehveti* altında rahş-ı necâh, diğeri *gazabı* elinde silâh-ı felâh makâmında kullansın ve bu seferi icrâda devâm edeceği müddet-i kalîle zarfında onların muâvenetiyle kendine mahsûs olan saâdetin [s.7] esbâbını bulsun. Bu esbâbı bulduktan sonra dahi anları zîr-i kadem-i kahrında tutarak lisân-ı havâsda "hazret-i ulûhiyyet" ve lisân-ı avâmda "cennet" nâmını alan karârgâh-ı saâdete teveccüh etsin" diye mi? Buraları bilinmelidir. Bunları bilmeyenler dînin hakikatini bilmezler.

[s.8] Eğer kendini bilmek istiyorsan ma'lûm olsun ki sen iki şeyden yaradılmışsın: Biri bu kâlib-i zâhirdir ki ana *ten* derler. O çeşm-i zâhir ile görülebilir. Diğeri ma'na-yı bâtındır ki ana *nefs* ve *dil* ve *cân* ta'bîr ederler. Bu ayn-ı basîret ile rü'yet olunabilir, çeşm-i

zâhir ile görülemez. İşte senin hakîkatin, bu ma'nâ-yı bâtındır. Bundan başka olarak her ne var ise cümlesi ana tâbî'dir, anın sipâhıdır, anın hizmetkârıdır. Biz o ma'nâ-yı bâtına *dil* nâmını vereceğiz. Her ne zamân *dil*den bahs eder isek murâdımız gâh *rûh* ve gâh *nefs* ta'bîr etdikleri o hakîkat-i insâniyye olduğunu anlamalısın.

[s.9] *Dil* demekden maksûdumuz suver-i insânın sol tarafına konulmuş olan et pârçası değildir. Anın bir kadri olamaz. O hayvânlarda, meyyitlerde de bulunur ve çeşm-i zâhir ile görülür. Bu göz ile görülen her şey *âlem-i şehâdet* denilen bu âlemdendir. Hakîkat-i dil ise bu âlemden değildir, bu güzergâha garîb olarak gelmiştir. O et parçası anın mahall-i rûkûbu ve âletidir. Kâffe-i a'zâ-yı ten anın hizmetkârlarıdır. O sultândır. Ma'rifet-i Hak, müşâhede-i cemâl-i mutlak anın sıfatıdır. Teklîf ve hitâb anadır. Sevâb ve ikâb, sa'âdet [s.10] ve şekâvet ana râci'dir.

İşte *ma'nâ-yı bâtın* dediğimiz bu keyfiyyetin hakîkat ve sıfatını bilmek miftâh-ı ma'rifetu'llâhdır. Anı bilmeğe çalış ki o bir gevher-i azîzdır, gevher-i melâike cinsindedir. Ma'den-i aslîsi ise hazret-i ulûhiyyetdir. Oradan gelmiştir, oraya gidecektir. Garîbâne bu âleme nüzûlü hırâset ve ticâret içündür.

[s.11] Dil'in mevcûdiyyeti, mâhiyyeti, sipâhı, sipâhına olan taalluku ile sıfatı, ya'nî kendisince ma'rifetu'llâh-ı saâdet-mahsûsasının sûret-i husûlü bilinmedikçe, ma'rifet-i hakîkat-i dil hâsıl edilemez.

Dil'in mevcûdiyyeti zâhirdir. İnsân kendi varlığında iştibâh etmez. Bununla berâber insânın mevcûdiyyeti şu gördüğümüz kâlib ile değildir, çünkü o kâlib meyyitde de görülüyor; [s.12] hâl bu ki bî-cândır. Dil diyoruz., *hakîkat-i rûh* demek istiyoruz. Cân olmayınca ten bir cîfe olur.

İnsân bir kerre gözlerini yumsa da kendi kâlibını, zemîni, âsmânı, çeşm-i zâhir ile görülebilecek kâffe-i eşyâyı unutsa, kendi mevcûdiyyetini bi'z-zarûre bilir. Kâlibdan, zemînden, âsmândan, çeşm-i zâhir ile görülebilecek kâffe-i eşyâdan bî-hâber olduğu hâlde kendinden haber-dâr olur. Bu bâbda güzelce teemmül [s.13] eden, hakikat-i âhirete müteallık bir fikr dahi peydâ eder; anlar ki kâlibdan tecrîd edildiği sûrette kendisinin ma'dûm olması lâzım gelmeyip kemâ kân mevcûd bulunması câiz olacak.

Mâhiyyet-i dil husûsunda icrâ-yı ta'mikâta şerîat, ruhsat vermemiştir. Bundan tolayıdır ki ... و يسئلون... âyet-i kerimesi nâtık olduğu üzere Hazret-i Resûlu'llâh bu bâbda [s.14] "روح از کارهای الهیست و از عالم امر است" ya'nî "Rûh Rabbimin işlerinden ve âlem-i emrdendir" meâlinde olan ... الروح cevâbını i'tâ ile iktifâ buyurdu. Mes'ele-i rûhu bundan ziyâde izâh için taraf-ı rabbânîden icâzet-yâb olmamış idi.

... له... buyurulmuştur. Âlem-i halk başka, âlem-i emr yine başkadır. Hâiz-i kemmiyyet ve kâbil-i mesâha olan kâffe-i eşyâya "âlem-i halk" itlâk olunur. Halk, fi'l-asl takdîr ma'nâsındır. Dil, hâiz-i kemmiyyet ve kâbil-i mesâha değildir; binaen [s.15] (aleyh) kısmet-pezîr değildir. Eğer kısmet-pezîr olaydı anın bir tarafında bir şey hakkında cehl, diğer cânibinde yine o şey hakkında ilm bulunmak câiz olarak hâl-i vâhidde hem câhil hem âlim olması lâzım gelirdi. Bu ise muhâldir.

Rûh kısmet-pezîr olmamakla berâber mahlûkdur. "Halk" takdîr ma'nâsına geldiği gibi yaratmak ma'nâsına da gelir. Rûh, ma'nâ-yı sâniye göre dahi âlem-i halkdan olur.

“Rûh kadîmdir” diyenler gibi “rûh arazdır” diyenler de hatâ etdiler. [s.16] Araz denilen şey, kıyâm bi'z-zât ile muttasıf olamaz; başka bir şey ile kâim ve ana tâbi' olur. Rûh ise asl-ı insândır; bütün kâlib ana tâbi'dir. Nasıl araz olabilir?

“Rûh cismdir” diyenler dahi yanıldılar. Cism denilen şey kısmet-pezîr olur. Rûh ise kısmet-pezîr değildir. Nasıl cism olabilir?

Bizim “dil” nâmıyla yâd ettiğimiz rûh, mahall-i ma'rifetu'llâhdır ki hayvânâtda bulunmaz. Bu rûh ne cismdir, ne de araz. [s.17] Bel-ki gevher-i melâike cinsinden bir gevherdir. Anın hakîkatini bilmek müşkildir. Bâlâda beyân olduğu üzere o hakîkatin îzâhına ruhsat da verilmemiştir. Bununla berâber dîn yoluna sulûkun ibtidâlarında bu ma'rifete ihtiyâc yokdur; çün-ki evâil-i sülûk mücâhededir. Şartınca iltizâm-ı mücâhede eden bir zât için bu ma'rifet, kimseden işitmeksizin husûle gelir. İşte bu inâyet ...الذین جاہدوا... âyet-i kerîmesinde gösterilen hidâyet kabîlindedir.

[s.18] Henûz ikmâl-i mücâhede etmemiş olan bir âdeme, hakîkat-i rûha dâir söz söylemek câiz olmaz. Maa hâzâ mücâhedeye ibtidâ edilmezden evvel sipâh-ı dil denilmelidir; zirâ sipâhı bilmeyen icrâ-yı cihâd edemez.

Sipâh-ı dil

Ten, dil'in memleketidir. Bu memleketde anın cünûd-ı muhtelifesi vardır. *Ve nemî dâned leşkerhâ-yi perverdigâr-i tu-râ meger hod râ* ya'nî “Rabbinin cünûdunu ancak kendisi bilir” meâlinde olan ...وما يعلم... âyet-i celîlesi bu husûsa işâretidir. Dil, hakîkatde âhîret için [s.19] yaratılmışdır. İşî taleb-i saâdetdir. Husûl-i

saâdeti tahsîl ma'rifetu'llâha vâbestedir. Ma'rifetu'llâh ise ma'rifet-i masnu'ât-ı rabbâniyye ile hâsıl olur. Masnu'ât-ı rabbâniyye cümlesinden biri “âlem-i his” dir. Ma'rifet-i acâib-i avâlim, vesâtat-ı havâs ile husûle gelir. Havâssın kıvâmı da kâlib iledir. İnsânın ma'rifetu'llâh saydı, havâs dâmı, kâlib hâmilî ve hâmil-i dâmı mesâbesinde oluyor. Bu cihetle kâliba muhtâc olmuştur. Kâlibi harâret ve rutûbet gibi bir takım anâsırdan mürekkebe olmak hasebiyle zaîf olduğundan [s.20] dâhilen acılık ve susuzluk gibi, hâricen âteş ve âb, husamâ ve sibâ' gibi şeylerden düçâr-ı hatar olacak bir mevki'de bulunmaktadır. Acılık ve susuzluk cihetiyle yiyeceğe, içeceğe ihtiyâcı vardır. Bu sebeble iki türlü sipâha muhtâc olmuştur: Biri zâhirîdir; iştihâ-yı me'kûlât ve meşrûbât gibi. Hâricde olan husamâsını def' için dahi iki dürlü sipâha muftakir bulunuyor: Biri zâhirîdir; el, ayak, silâh gibi. Diğeri [s.21] bâtinîdir; gazab, şehvet gibi.

İnsân bilmediği şey'i taleb, bilmediği düşmeni def' edemeyeceği cihetle “havâss-ı hamse-i zâhire” denilen basar, şem, sem', zevk, lems kuvveleriyle “havâss-ı hamse-i bâtine” denilen ve dimâğda bulunan muhayyile, mufekkire, hâfıza, müzekkire, vâhime kuvvelerinden ibâret olan zâhirî ve bâtinî idrâkâta dahi muftakir olmuştur. Bu kuvvelerden her birinin bir fi'l-i mahsûsu vardır. Bunlardan biri muhtel olacak [s.22] olsa insânın işi dîn ve dünyâca halel-pezîr olur.

Zikr olunan zâhirî ve bâtinî sipâhın cümlesi dil'in fermânına tâbi'dir. O, kâffesinin emîridir. Dil anın emriyle yürür, göz anın emriyle bakar; müfekkire anın emriyle düşünür. “Muhâfaza-i ten ile zâd u saydını ele getirsin, ticâret-i âhireti ikmâl ve esbâb-ı saâdeti istihsâl eylesin” diye inkıyâdı, melâikenin Cenâb-ı Hakk'a itâatını andırır ki hiç biri izhâr-ı muhâlefet edemez; her biri aldığı emri tav'an yerine getirir.

[s.23] Sipâh-ı dil'in hakkıyla ta'rîfi tafsilâta muhtâcdır. Maksûd olan husûsu bir misâl ile îzâh edelim:

Ten bir şehrdir. El, ayak ve sâir a'zâ şehrin pîşeverânıdır. Şehvet, harâc me'mûrudur. Gazab şihnedir. Dil şehrin vâlisidir; akl anın müsteşârıdır. Tanzîm-i umûr-ı şehir için bunların cümlesine vâlfînin ihtiyâcı vardır. Âmil-i harâc olan şehvet -ki bül-fuzûl ve kâzibdir- dâimâ müsteşârın sözüne muhâlefet etmek ve şehirde mâl [s.24] nâmına her ne var ise harâc bahânesiyle almak ister. Şihne olan gazab dahi tünd ü şerîr ve meyyâl-i dâr u gîrdir. Vâlf dâimâ müsteşâr ile müşâvere ederek âmil-i harâcı terbiye tahtında tutar. Müsteşârın hilâfında olarak söyleyeceği sözleri dinlemez. Etvâr-ı bül-fuzûlânesinin men'i için şihneyi anın üzerine taslît eder. Bununla berâber haddini tecâvüz etmemesi için şihneyi de mütemâdiyen nezâret-i tehdîdiyye altında bulundurur ise şehrin umûru pezîrâ-yı intizâm olur.

[s.25] Vâlf hiç bir vakt müsteşârın re'yinden ayrılmayıp âmil-i harâc ile şihneyi ana tamâmiyle münkâd etmeli ve bunların müsteşârı mağlûb ve musahhar etmelerine kat'â müsâade etmemelidir. Müsteşâr anların eline düşecek olursa şehir vîrân, vâlf reh-rev-i semt-i hizlân olur.

[s.26] Şu îzâhâtdan anlaşıldı ki şehvet ile gazab, ekl ü şürb ve muhâfaza-i ten için yaradılmışdır. Şehvet ve gazab, hâdim-i ten; me'kûlât ve meşrûbât ise gîdâ-yı tendir. Ten, hâmilîyyet-i havâs için halk olunmuşdur; bu hâlde hâdim-i havâs olmuş olur. Havâs, câsûsiyyet-i subhânîden haber-dâr etmek üzere yaradılmışdır; bu hâlde hâdim-i akl olmuş olur. Akl, çerâğ-ı dil olarak [s.27] halk olunmuşdur ki dil, anın nûruyla kendinin bihişt-i berîni olan hazret-i ulûhiyyeti görmeğe yol bulur; şu hâlde akl dahi hâdim-i dil olmuş olur. Dil ise nezâre-i cemâl-i ilâhî için yaradılmışdır; şu hâlde o dahi bende-i

bârgâh-ı samedânî olmuş olur. İşte *ve mâ halaktü...* âyet-i kerîmesinin ma'nâsı budur.

Dil, râkib-i ten olarak 'âlem-i hâkden a'lâ-yı illiyyîne sefer etmek üzere yaradılmış ve bu memleket ve sipâh kendisine verilmiş. [s.28] Eger bu ni'metin hakkını edâ ederek şart-ı ubûdiyyeti yerine getirmek isterse sadr-ı memleketde emîrâni oturup hazret-i ulûhiyyeti kible-i maksûd, âhireti karargâh, dünyâyı menzil, teni mahall-i rukûb, a'zâyı hıdmetkâr, akli müsteşâr, şehveti muhâfız-ı mâl, gazabı şihne, havâssı câsûs ittihâz etmeli. Cevâsîs-i havâsdan her birini muhbirlik etmek üzere bir âleme ta'yîn eylemeli. Kuvve-i muhayyileyi "merciu'l-ahbâr" hâlinde bulundurmalı, cevâsîs tarafından getirilecek haberler anda müctemi' olmalı. [s.29] Kuvve-i hâfıza dahi "defter-i kuyûd" sûretinde bulunmalı, merciu'l-ahbârdan alacağı haberleri hıfz ile müsteşâr-ı akla arz etmeli. Müsteşâr, etrâf-ı memleketden bu vech ile aldığı ahbâr üzerine ittihâz-ı tedâbîr eder. Sipâhdan birinin yolsuzlukda bulunduğunu görünce anı sûret-i münâsibede terbiyeye şitâb etmekle berâber katlinden ictinâb eyler; çün-ki memleket anlarsız idâre olamaz, vücûdları lâzımdır. İleride icrâ edilecek seferde düşmen değil dâst, reh-zen değil hem-râh olmaları [s.30] için onların münhasıran ıslâhına çalışır. Böyle yaptığı sûretde suadâdan olmuş ve hakk-ı ni'meti edâ etmiş olur. Vakti gelince sa'yinin mukâfâtını da görür. Bunun hilâfına hareket etdiği ve bâğî olmuş olan husamâ ve reh-zenân ile birlikde gitdiği hâlde ise kâfir-i ni'met ve sâhib-i şekâvet olmuş olur. Zamânı gelince hareketinin mücâzâtını da görür.

Son olarak Mecmûa-i Muallim'in kapatılması hususuna değinmek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Mecmûa-i Muallim 30 Eylül 1303(24 Muharrem 1305)-3 Teşrîn-i Sâñ 1304(10 Rebûlevvel 1306) tarihleri arasında 58 sayı çıkmış, sonra kesin olarak bilinmeyen bir sebeple yayını kesilmiştir. Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâb Hareketleri

(İstanbul,1959) adlı eserinde konuyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“O tarihlerde matbuat hayatının en acıklı safhalarından biri, Ahmed Midhat Efendi'nin matbu'at-ı Dahiliye Umum Müdürü bulunduğu sıralarda meşhur Muallim Nâcî Efendi tarafından neşredilen “*Mecmua-i Muallim*” risalesinin başına gelenlerdir. Bu mecmua Şeyh Sadi'den yapılan bir tercümeden dolayı kapatılmıştır. Muallim Nâcî risalesinin tekrar intişarına müsaade edilmesi için Maarif Nezareti'ne bir istida ile müracaat etmiştir. Nezaretçe uzun uzadıya tedkikat icrasını müteakib istida Dahiliye Nezareti'ne, Polis Müdürüne, Şehremaneti Meclisine ve daha bilmem hangi dairelere uğradıktan, Polis Müdüriyeti ve Şehremaneti Meclisi'nden hüsn ü hâl şahadetnâmesi verildikten sonra iş Sadaret'e intikal ettirilmiştir. Sadrazam Kâmil Pâşâ da Yıldız Sarayı'na yazdığı bir tezkerede “bu risalenin emsâli mecmuaların tatili sırasında kapatılmış olduğundan ruhsat verilip verilmemesi irade-i seniyye iktizasındandır” kaydıyla evrak tomarını Yıldız Sarayı'na göndermiştir. 1890 Temmuzunda muameleye konan bu evrak, yedi ay daireden daireye sevk edildikten sonra Başkâtib Münir Pâşâ imzasıyla Sadaret'e yazılan tezkereye nazaran irâde-i seniyye ile, Saray'da hıfz edilmiştir.”¹⁰

Prof.Dr.Celâl Tarakçı Bey, bu bilgilerle ilgili olarak “Yayına son verilisinin sebebini bilmiyoruz.(...) Biz şu kadarını kayd edelim: Ahmed Midhat Efendi, Matbuat-ı Dahiliye Umum Müdürü olmamıştır. Mecmu'a-i Mu'allim'de Şeyh Sa'di'den tercüme yapıp yayınlanmamıştır” açıklamasını yapmaktadır.¹¹

Son Mevlevi postnişinlerinden biri olan, Türk dili ve edebiyatı sahasında yoğun çalışmaları bulunan, yakın tarihimizin,

¹⁰ Bkz. Mezkûr eser,s.147; C.Tarakçı, Muallim Naci Efendi Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki,s.143

¹¹ C.Tarakçı, aynı eser,s.142-143.

Türkçülük ve Türkçecilik hareketinin önemli simalarından Veled Çelebi'nin arşivinden çıkan bu değerli evrak, kendisine nasıl intikal etmiştir? Bu konuda kesin bir kanaate varmak mümkün olmamakla birlikte 1890 yılında Matbûât-ı Dâhiliye İdâresi'ne, bazı gazeteleri teftiş vazifesiyle memur edilen ve sonra da mümeyyiz-i evvel olarak çalışmasına devam eden Veled Çelebi'nin adı geçen dairede görevli bulunmuş olmasının bunda rolü olabileceği, uzak bir ihtimal olmasa gerektir.¹² Şurasını da ilave etmeliyiz ki Veled Çelebi, eserlerinde Muallim Naci ile yakînen tanışıp görüştüklerini de ifade etmektedir.¹³

Ayrıca Tezkere-i Nev'î'nin sonundaki hakaretâmiz ifade, Mecmûa'nın kapatılması için bir gerekçe olabilir mi? ve yukarıda Şeyh Sadi'den yapıldığı ileri sürülen tercümenin "İrşâdât-ı Gazâlî ile bir ilgisi bulunabilir mi?" soruları da hatıra gelmektedir.

Genel olarak özelliklerini ve metinlerini sunduğumuz bu evrakın, Muallim Naci hakkında bilinenlere katkı sağlamasını ve yakın dönem kültür ve edebiyat dünyamızın önemli dergilerinden Mecmûa-i Muallim'in akibeti konusunda aydınlatıcı olmasını ümit ederim. Bu vesileyle başta ilmi, edebi çalışmaları kadar dürüst ve çalışkan kişiliğiyle de bizlere örnek olan Muallim Naci Efendi olmak üzere makalemizde adı geçen Veled Çelebi'ye ve Uzluk ailesinin fertlerine rahmet diler, minnet duygularımı ifade etmek isterim.

¹² Veled Çelebi, Hatıralarım, s.28; İbnülemin , a.g.e., s. 1979; F.Nafiz Uzluk, "M.Bahaeddin Veled Çelebi İzbudak", Bütün Yönleriyle Erzurum, Ankara, 1968, s.199-201; N. Korucuoğlu, a.g.e., s.9.

¹³ V. Çelebi, Aynü'l-hayât adlı eserinde M.Naci'den "kendisiyle hayli zaman müşerref olup sohbetlerinden müstefiz oldum." "Naci ile dostluğum var. Çok görüşük, âlemler yaptık." şeklinde bahsetmektedir. (Bkz.Mezkûr eser, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Uzluk Arşivi, Y90, s.95); ayrıca bkz.Veled Çelebi, Hatıralarım, s.26.

Ayrıca manevi destek ve yardımlarından dolayı Merkez Başkanımız sayın Prof.Dr.Haşim Karpuz Bey'e de teşekkürlerimi arz ederim.

کلی

تذکره نوعی -

(نوعی) تذکره (۱۵۵) نود و نهم
 ترجمه عالم خاتمه شده "بغداد فی سلسله انصاف
 صد اعظم سناد پاشا ایلی کوروشکی اسنان کتیبه
 تفریح اولو "تعمیر علم اولی" "رحمه اولی
 پاشا یا خنده عودت بارضه اولیفا تذکره
 شایسته مکاره در "دیدگده صدک تذکره
 آندیده محو موزن قانیه رحیمی و عدا اتمه

Mecmûa-i Muallim'e ait yazılardan Tezkere-i Nev'i'nin ilk sayfası.

بَدَائِعُ الْاَوْفَاقِ - فِي مَضَائِعِ الْاَوْتَمَارِ <

مؤلف : حیات کشف

مابعد - مصابیح

عزل - ~~صفت~~ لغتہ "نور الیہ عمقا" ~~کتاب~~

و مدافع ایسہ " در ... (مقالہ) در اکبر ... اصلاح

محبوبت کف عمالی ، محبت صورت عالی ، توصیف

توصیف حج و وصالی ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~

تذکرہ عالی ، تصنیف ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~

و عقده ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~

عزلک مطلق ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~

معلوم اولیہ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~ ~~کتاب~~

Mecmûa-ı Muallim'in önceki sayılarından devam eden Bedâiu'l-efkâr'ın

birinci sayfası

ع

ك أبو عروه - عربه بر مرد سيد الهوتك

كنيسيد . نفع ايد ايسلاه اولديردي . برايسلانك

اوزينه يوريرك سده صحرينه اولدقه هيوانك

اورى ياتلايوب هلك اولوردي .

(ابو عروه) ملازم الاسد ديمكده . (عروه)

ايسلاه مصباح كليه .

ك مصباح السرور - " صراع شادي "

ديمكده . ~~قولد ندانه~~ اولدقنده ~~اولدقنده~~ اولدقنده

كوه نيشي ك بايلاقه ~~اولدقنده~~ اولدقنده اولدقنده اولدقنده

ك مصباح السرور - " شريك آناهاري "

Tezyînü'l-lisân adlı yazı dizisinin devamına ait bir sayfa.

(۱) " وجود "

نه ناز و نور در اسباب استعمال وجود
کوزمه اولدی روشه دربع حال وجود

بوکیرا شویم چشم غمزه وجود

غرضه بلمک ایه ذات ذوالجلال وجود

نفوسه کونه بر لفظ هفتال وجود

وجود هورت عدول لایزال وجود

کون سروده معتم کون هوام حفره

خدا صد هکری بر زنده کمال وجود

بوهمی کله اینه صور بندر اولور

کله خیال حقیقت کله خلال وجود

دکل دکل ! بو هوای هیچ کسندیر

نه جدید که طوح ایتونه آسمان وجود

طوح و شعل وجود سر بر ایدر

نه آتسا وجود نه اعتزال وجود

شهور الفه دجه نه غلظت کما

توکل صوره بو کتایک صو کچی بار

اوت ! شوره بی صور مقدره حقا

سوال ایدر محقره هم آقا بندنه

بوصدی کور کور شو خواجه دونه

اف او سعت اکت انظار بندنه

نه فرقی و نه سوجیانک همنه کورنه

دکرده بو کیدارن حال یخما بندنه

عدم کونه حطسه وجود بر حلقا

حطاب غرضک اجماع اضطر بندنه

خار جهان بولور الحانه ناسید بندنه

همان دم حله اهلک مستطاب بندنه

حرم وجود هنوز اهرار بیما

او غنه دنده کله کاف ونونه خطابه

بوصدی کور کور شو خواجه دونه
اف او سعت اکت انظار بندنه
نه فرقی و نه سوجیانک همنه کورنه
دکرده بو کیدارن حال یخما بندنه
عدم کونه حطسه وجود بر حلقا
حطاب غرضک اجماع اضطر بندنه
خار جهان بولور الحانه ناسید بندنه
همان دم حله اهلک مستطاب بندنه
حرم وجود هنوز اهرار بیما
او غنه دنده کله کاف ونونه خطابه

Mecmûa-i Muallim'de yayınlanmak üzere gönderildiği anlaşılan Cûdî Efendi'ye ait manzûmenin bir bölümü.(Üzerindeki not Muallim Naci'nindir.)

ورق ۱۰

مف - ف - مفید
فلیند -
بالتعمیر

[اشادات عالی]

—

موردی

2

معلمین

İrşadât-ı Gazâlî'nin kapak sayfası.

و در نشانهای خود در عالم در نفس ایشان باینه غایم تا حقیقت همه
 این در این استور « یعنی » آیت قرآنی آفاقه و انفسه انوره کوثرین
 تا حقیقت همه نظر کننده طاهر اول « مضمونه بولنامه ~~کوثرین~~
 « نیزیم آیت هیلکی بود قیقه آیت
 اینان « طائفه قریبه هم یکی بود کندی
 طائیفه باقی فصل طائیفه بیدار ؟ احتمال که « به کندی
 بیدیم « در عانده بولورک ~~باید~~ ~~باید~~
 بیدرک اورد لوی مضاف معرفت الله اول عاز . حیوانه در کندی

علم احيى اليا سعدي

سودا

علم احيى اليا سعدي

Veled Çelebi'nin el yazısıyla "Muallim Naci'nin el yazısıyla müsveddeleri"
yazılı notları.

علم ناجی — شمرات و عسوزن معلم بگانه سی ایوری . بو ایکی اوزده
 کلام لایحه ایله اعلان الزام ایلدیکی ملک اویات صحیفه نده نه راه هدا یتیدر . آتاری کافه
 شرف اولور کوزل و خط شوزور . ایچانه کوره رقتی ، سوزنلی ، عاقلی و جلا رتلی ،
 عاقلانه و حکیمانانه اوزاره ایلدیک جه سنده اشبات اقتدار ایلد مشور .
 ناجینه ملک اویسی بر فزین اویسی بولنده مله ننه ایذناک همی اصبات ایلمز
 ناجی اویات فدیله شانه عثمانی بو افضه صورته تجیره و عاقلی ملات
 شجرات ناجینه نکه شانه لایحه بولنده نغمه اوزاش میوه اکیال حیلات ایلدی
 سعادت . ناجی غزلیاته عونیه مقلدی نبی کورینور .
 بو مختصره ناجینه ملک اویسی نجه نسیبه و تفصیل اعلانه بوقدر . اوت
 آبرجه بر سالیستقله تحریک بوقدر اولور !!
 حقیقته — « اصطلاحات اویسه » ده نقل ایلدیکیز سوزنور
 الذمه کلایکی قدر نشور
 ناجی ایله در کلام
 کلام لایحه ایله اعلان
 عاقلانه و حکیمانانه اوزاره
 عاقلانه و حکیمانانه اوزاره
 عاقلانه و حکیمانانه اوزاره

Veled Çelebi'nin Aynü'l-hayât adlı eserinde, kendi el yazısıyla Muallim Nâcî ile ilgili bilgiler. (Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Y90, s.95)

تحمید ہدای زوالجدالہ

تحمید نبیؐ زوالجمالہ

تظیم صحابہؓ کرینہ

تسیم بقوہ قابضہ

معلم ناجی [*]

[*] مرحومك [ترجمہ دن ترجمہ] نامیلہ یاقیندہ نشر اولنہ جق
كتاتنك مسوده سندن كندی خط دستنه بر نمونه اولق اوزره
بالانتخاب درج ایدلشدور .

Muallim Naci'nin daha önce yayınlanmış el yazısı
(Krş.TDEA,VI,403).